

Gediz Nehrinden İstifade İle Menemen Ovasını Sulamaya ve Köylerine İçme Suyu Temin Etmeye Yönelik Bir İmtiyaz Teşebbüsü

Ertan GÖKMEN*

Özet

Osmanlı Devleti'nde sermaye yetersizliği ve teknik bilgi eksikliği nedeni ile XIX. yüzyılın ikinci yarısında pek çok yatırım yabancılara imtiyaz verilmek suretiyle gerçekleştirilmiştir. Belirtilen dönemde tarımı geliştirmek için de pek çok çalışma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar içerisinde nehir ve göllerin ıslah edilmesi, bataklıkların kurutulması ve arazilerin modern yöntemlerle sulanması yer almaktadır. 1890'lı yıllarda Menemen ovasının sulanması için bir Fransız vatandaşı olan Mösyö Jan Verdo bir imtiyaz elde etme teşebbüsünde bulunmuştur. Mösyö Verdo kuracak olduğu sulama sistemi ile 50 bin dönümlük Menemen ovasını sulamayı ve bu ovada bulunan köylere su temin etmeyi amaçlıyordu. Mösyö Verdo'nun yapmış olduğu müracaat devletin yetkili kurullarında değerlendirilmiş, hazırlanan şartname ile mukavelename sadrazam arzı ile padişah iradesinin alınması için sunulmuş ise de imtiyaz padişah tarafından kabul edilmemiştir. Mösyö Verdo'nun imtiyaz için yaptığı müracaatın detayları ve bunun ilgili kurullardaki değerlendirilişi çalışmada değişik başlıklar altında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Menemen, Gediz, Tarım, Osmanlı, İmtiyaz, Sulama.

A Privilege Enterprise to Water the Menemen Plain and to Supply Drinking Water to Its Villages by Benefiting the Hermos River

Abstract

Due to the lack of capital and technical knowledge, many investments were carried out by giving concessions to foreigners in the Ottoman Empire in the second half of the 19th century. Most of the strives were carried out to develop agriculture in this period. Rehabilitation of rivers and lakes, drying the marshes and watering the lands with modern methods were among these strives. A French citizen, Monsieur Verdo, attempted to receive a granting of a privilege for irrigation of the Menemen Plain in the

* Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,(ertan.gokmen@cbu.edu.tr)

year 1890. Monsieur Verdo was aiming to water 50 thousand acres of land in the Menemen plain and to supply drinking water for the villages in that plain by establishing an irrigation system. The application of Monsieur Verdo was evaluated by state authorities and commissions and then the specification and contract of privilege was submitted by the grand vizier to the sultan to get an imperial rescript, but it was not accepted and the privilege was not given to Monsieur Verdo. Details of Monsieur Verdo's application for privilege and its evaluation by the authority boards have been discussed under different headings in this study.

Keywords: *Menemen, Hermos, Agriculture, Ottoman, Privilege, Watering.*

Giriş

Tanzimat dönemi yöneticileri Osmanlı'daki modernleşmenin sosyal ve idari reformlar yanında ekonomik alanda atılacak adımlarla gerçekleşeceğini düşünüyorlardı. Ekonomik anlamdaki kalkınmayı gerçekleştirmek için yapılan faaliyetlerden biri devlet eliyle bazı fabrikaların kurulmaya çalışılmasıdır.¹Bunun yanında Osmanlı Devleti, sermaye yetersizliği ve teknik bilgi eksikliği sebebiyle gerçekleştiremediği bazı iktisadi yatırımları yabancı şirket veya kişilere verdiği imtiyazlarla gerçekleştirme yoluna gitmiştir. İmtiyaz, "ayrıcalık, üstünlük" anlamına gelmekte olup, bir devletin kendi ülkesinde özellikle yabancı kişi, zümre, kurum veya devletlere verdiği bazı iktisadi hak ve ayrıcalıkları ifade etmektedir.² Verilen imtiyazların bir kısmı demir ve karayolu, limanlar, rıhtımlar, fenerler ve madenler gibi büyük yatırımları, bir kısmı da elektrik, havagazı, tramvay, telefon, su idareleri, şehir içi deniz ulaşımı gibi belediye hizmetlerini kapsamaktaydı.³ Bunlar dışında gıda, dokuma, taş ve toprak, madeni eşya, kağıt, kimya ve lastik gibi imalat sanayi alanında verilmiş imtiyazlar da bulunmaktaydı. Verilen bu imtiyazlarla imtiyaz sahibine nitelikleri belli bir tekel hakkı tanınmış oluyordu.⁴ Devlet genel olarak imtiyaz verdiği kişilere yatırımları için ihtiyaç duydukları makine ve araçlar ile hammaddenin temininde gümrük muafiyeti tanımakta ve ücretsiz arazi tahsis etmekteydi. Buna karşılık imtiyaz sahibine, imtiyazı başkasına devretmemek, belli bir sermayenin bulunduğunu ispat etmek, işletme veya fabrikayı belirlenen sürede hizmete açmak, yapacağı tesisleri sağlam yapmak, Osmanlı kanunlarına ve sağlık kurallarına uymak, teknik personel dışındaki elemanları Osmanlı vatandaşları arasından seçmek, devlet kuruluşlarına indirimli satış yapmak, sosyal yardımda bulunmak, hükümetle olan yazışmalarında Türkçe kullanmak, işlerini hükümetin veya mahalli idarenin denetimine açık tutmak gibi sorumluluklar yüklemekteydi.⁵

Tanzimat yönetimi, sanayi ve ticaret yanında zirai gelişmeyi de çok yönlü bir sosyal ve ekonomik kalkınma programının bir parçası olarak görüyordu. Bu program çerçevesinde zirai gelişmeyi sınırlayan nedenlerin ortaya çıkarılması ve alınacak tedbirlerle gelişmenin sağlanması amaçlanıyordu. 1843 yılında başlatılan bir programda yol yapımı, nehirlerin ulaşımaya elverişli hale getirilmesi gibi altyapı yatırımlarının yapılması, halka tarım ve ticaretlerini gerçekleştirmeleri için kredi verilmesi ve vergi

1 Tefvik Güran, "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları", *150. Yılında Tanzimat*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s. 245-258.

2 Cengiz Kallek, "İmtiyazât", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, s. 242. İmtiyaz kelimesinin diğer anlamları için bkz, Mustafa Malhut, "20. Yüzyıl Başında "İmtiyaz" Kelimesi ile "Kapitülasyon" Kelimesinin Tarihsel Açından Karşılaştırmalı İncelemesi", *History Studies*, 2/2, 2010, s.401-413

3 Jacques Thobie, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul, 1985, s. 733-737.

4 A. Gündüz Ökçün, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İmalat Sanayii Alanında Verilen Ruhsat ve imtiyazların Ana Çizgileri", *İktisat Tarihi Yazıları*, Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın No: 58, Ankara, 1997, s. 60-68.

5 Ökçün, a.g.m., s. 77-82

yükünün hafifletilmesi gibi hususlar yer almaktadır.⁶ Tarımı geliştirme çabaları II. Abdülhamit döneminde de devam etmiştir. 1877 yılında tarımsal gelişme için yeni hedefler konmuştur. Bu hedefler arasında, üreticiye kredi yanında teorik ve uygulamalı bilgi desteği vermek, atıl tarım alanlarını tarıma kazandırmak için toprak ıslah çalışmaları yapmak, sulu tarımı yaygınlaştırmak için gerekli yatırımları yapmak, tarım alanındaki yenilikleri basın aracılığı ile halka duyurmak, üretilen ürünlerle ilgili yarışmalar yapmak, tarım makinelerine gümrük muafiyeti tanımak, ıslah edilmiş tohum ithal edip üreticiye dağıtmak yer almaktadır.⁷ Belirlenen bu hedeflerden atıl tarım alanlarını kazanmak için yapılan çalışmalardan en önemlisi bataklık alanların kurutulması tarıma kazandırılmasıdır. Bataklık alanlarının temizlenmesi ve kurutulması ile ilgili verilmiş bir takım imtiyazlar bulunmaktadır. Bunlar arasında İzmit kasabasında Keles bataklıklarının temizlenmesi için 13 Mart 1884 yılında,⁸ Selanik vilayetinde Karasu bataklıklarının temizlenmesi için 13 Mart 1884 tarihinde,⁹ Vardar Nehri mecrasının temizlenmesi 5 Mart 1891'de,¹⁰ Menderes Nehri'nin temizlenmesi ve gemi seyrine elverişli hale getirilmesi için 16 Eylül 1891 yılında,¹¹ Selanik'te Paravişte Gölü bitişiğindeki bataklığın kurutulması için 20 Haziran 1890 tarihinde¹² verilen imtiyazlar bulunmaktadır. Bunlar dışında Selanik Vilayetindeki Lavada bataklığının, Mersin ve Tarsus bataklıklarının ve Konya bataklıklarının kurutulup tarıma açılması için verilen imtiyazlar bulunmaktadır.¹³

Osmanlı Devleti, nehirlerin temizlenmesi ve bataklıkların kurutulması yanında, susuz tarım alanlarının sulanması için de yerli ve yabancı kişi yada şirketlere projeler hazırlatmış bunlardan uygun görülenler için imtiyazlar vermiştir. Bu projeler arasında Osmanlı maden mühendisi olan Ahmed Bey'in hazırladığı 1848 tarihli Kızılırmak sulama projesi bulunmaktadır.¹⁴ Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin temizlenmesi, ekim alanlarının genişletilmesi ve Çukurova'nın sulanmasına yönelik XIX. yüzyılın ikinci yarısında bazı projeler hazırlanmıştır.¹⁵ Türkiye'nin tahıl ambarı olan Konya Ovası'nın

6 Tefvik Güran, "Ziraî Politika ve Ziraatte Gelişmeler, 1839-1876", *150. Yılında Tanzimat*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s. 219-222.

7 Tefvik Güran, "Osmanlı Döneminin Son Döneminde Türkiye Tarımındaki Gelişmeler (1870-1914)", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, İstanbul 21-25 Ağustos 1989, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990, s. 326-327.

8 İmtiyaza dair şartname ve mukavelenâme için bkz, *Düstur, I. Tertip*, C. 5 s. 13-22

9 İmtiyaza dair şartname ve mukavelenâme için bkz, *Düstur, I. Tertip*, C. 5, s. 63-73

10 İmtiyaza dair şartname ve mukavelenâme için bkz, *Düstur, I. Tertip*, C. 6, s. 936-949

11 İmtiyaza dair şartname ve mukavelenâme için bkz, *Düstur, I. Tertip*, C. 6, s. 1059-1074

12 İmtiyaza dair şartname ve mukavelenâme için bkz, *Düstur, I. Tertip*, C. 6, s. 662-672

13 İmtiyazât ve Mukâvelât, C. 2, Matbayı Osmaniye, İstanbul, 1302. s. 1109-1114, 1157-1176, 1443-1463, 1492-1506.

14 Ebul Faruk Önal-Osman Doğan, *Bir Osmanlı Maden Müdürünün Kızılırmak Projesi-1848*, Çamlıca Yayınevi, İstanbul, 2011.

15 Osman Doğan-Ebul Faruk Önal, *Çukurova'ya Bereket Getiren Projeler*, Çamlıca Yayını, İstanbul, 2011, s. 12-18

Beğşehir Gölü'nden istifade ile sulanması için 1819'dan başlayarak 1907 yılına kadar değişik tarihlerde çok sayıda proje hazırlanmıştır. Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi tarafından gerçekleştirilen Konya Ovası Sulama Projesi 1907-1913 yılları arasında tamamlanmıştır.¹⁶ 2-3 Mayıs 2013 tarihinde Kayseri'de uluslararası düzeyde gerçekleştirilen “*Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller Sempozyumu*”nda da Osmanlı nehir ve gölleri değişik açılardan ele alınmıştır. Sempozyumda nehirlerin temizlenmesi ve sulama amaçlı kullanılması konularını ele alan bildiriler sunulmuştur.¹⁷

Sultan II. Abdülhamit döneminde yukarıda belirttiğimiz projelere benzer bir çalışma Gediz Nehri ve Menderes Nehri için yapılmıştır. Bunlardan biri Gediz ve Menderes nehirlerinin temizlenerek gemi seyrine açılması ile ilgilidir. Konu ile ilgili olarak 1857 yılında mahalli idareciler ile hükümet ve görevli mühendis arasında birçok yazışma yapılmıştır.¹⁸ Gediz Nehri ile ilgili yapılan bir diğer çalışma Gediz Nehri'nden istifade edilerek Menemen Ovası'nın sulanması ile ilgilidir. Çalışmamıza konu olan bu sulama projesi ile ilgili olarak Fransa vatandaşı Mösyö Jan Verdo ile yürütülen müzakereler, verilecek olan imtiyazla ilgili ve yetkili devlet dairelerinin düşünceleri, çalışmadan elde edilecek fayda, imtiyazın şartname ve mukavelenamesinde bulunan hükümler aşağıdaki alt başlıklarda ele alınmıştır.

1- Mösyö Jan Verdo'ya Gediz Nehri'nden İstifade ile Menemen Ovası'nın Sulanmasına ve Köylerine Su Vermeye Yönelik Olarak Verilecek İmtiyaza Dair Genel Bilgiler

Sulama projesi ile ilgili belgeler içerisinde imtiyaz talebinde bulunan kişinin dilekçesinin bulunmaması ne zaman müracaat yapıldığını tespit etmemizi güçleştirmektedir. İmtiyaz talebinin incelenmesine dair ilk evrakın tarihi 22 Eylül 1891'dir. Bu tarih dikkate alındığında müracaatın bu yıl içerisinde yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir. İmtiyaza konu olan husus, Fransa Devleti tebaasından Mösyö Jan Verdo'ya Gediz Nehri'nden istifade ederek Menemen Ovası'nı sulamak ve ovada bulunan köylere içmeye elverişli su temin etmek amacıyla altmış beş yıl süre ile imtiyaz verilme-

16 Ömer Faruk Yılmaz, *Osmanlı'nın Konya Ovası Sulama Projesi*, Çamlıca Yayını, İstanbul, 2011, s. 5-12; Konya Ovası'nın sulanması hakkındaki 25 Kasım 1907 tarihli mukavele için bkz. İmtiyaza dair şartname ve mukavelenâme için bkz, *Düstur, I. Tertip, C. 8, s. 754-793*.

17 Bu kitapta konumuzla ilgili bildirilerden bazıları şunlardır: Harun Tuncer, “Sultan Abdülmecit Devrinde Hazırlanan Kızılırmak Projesi”, *Uluslararası Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller 2*, Haz. Şakir Batmaz-Özen Tok, Not Yayınları, Kayseri, 2015, s. 485-490; Metin Ziya Köse, “19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Karasu (Struma) Nehri Islah Çalışmaları”, a.g.e, s. 533-544; Suat Zeyrek-Halil Akman, “Adana Ovasının Islahı ve Seyhan Ceyhan Nehirleri Mecralarının Tanzim Edilmesi ile İlgili Çalışmalar”, a.g.e, s. 617-626; Murat Alandağlı, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Göl ve Bataklık Sahalarının Islahına Dair Bir Örnek: Lapişte Göl ve Bataklığı'nın Islahı”, a.g.e., s. 653-670; Hüseyin Muşmal, “Konya Ovası Sulama Projesi Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Proje ile İlgili Çalışmalar”, a.g.e, s. 411-431; İbrahim Yılmazçelik-Sevim Erdem, “II. Abdülhamit Döneminde Yeni İskan Alanlarının Oluşturulması ve Nehir, Göl ve Bataklıkların Temizlenerek Zirai Ekonomiye Kazandırılması”, a.g.e, s. 511-533.

18 BOA. İ. MVL. No: 365/16005; BOA. İ. DH, No: 369/24447; BOA. A. DVN, No: 121/22; BOA. İ. MVL, NoÇ 374/16419.

sidir. Mösyö Verdo'nun belirtilen süre ile istemiş olduğu imtiyaz, Şûrâ-yı Devlet'te, Ticâret ve Nâfia Nezâreti'nde, Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da değişik açılardan değerlendirilmiş ve her kurum kendi görüşünü yansıtan belgeler düzenlemişve bunları sadarete sunmuşlardır. Bu belgelerde yer alan bilgiler doğrultusunda imtiyazın verilmiş süreci aşağıdaki başlıklarda ele alınmıştır.

2- İmtiyaz Talebinin Şûrâ-yı Devlet'te Ele Alınması

Mösyö Verdo'nun Gediz Nehrinden su alarak Menemen Ovası'nı sulamaya yönelik imtiyaz talebi devletin en yüksek istişare kurumu olan Şûrâ-yı Devlet'e gönderilmiştir. Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dâiresi bu konu ile ilgili olarak bir mazbata hazırlamıştır. Mazbatanın altında ilgili daire reisi ile on üyenin mührü bulunmaktadır. İki kişinin de toplantıda hazır bulunmadığı belirtilmiştir. Mazbatada öncelikle konu ile ilgili olarak daha önce yapılmış olanlar, daha sonra daire üyelerinin düşünceleri zikredilmiştir. Mazbatadaki ifadeler göre, Aydın Vilâyeti sınırları içinde akmakta olan Gediz Nehri'nden saniyede altı metreküp su alarak Menemen Ovası'nı sulamak ve bu ovada bulunan köylere içmeye elverişli su temin etmek amacıyla Fransa Devleti tebaasından Mösyö Jan Verdo'ya imtiyaz verilmesi hakkında Meclis-i Nâfia'da düzenlenen müzekkere, mukavelenâme, şartnâme ve diğer evraklar Ticaret ve Nâfia Nezâreti'nin tezkiresi ile Şûrâ-yı Devlet'e havale edilmiştir. İlgili evraklar Tanzimat Dâiresi'nde okunmuş ve bu evraklarda imtiyaz süresinin yetmiş beş yıl olması, nehrin eski mecrasının susuz bırakılmaması, bu süre içinde başkasına imtiyaz verilmemesi gibi konular üzerinde durulduğu belirtilmiş ve bu iş için ne kadar masraf yapılacağı bilinmediğinden yapılacak bir keşif ile yaklaşık masrafın tespit edilmesi,nehirden eskiden beri istifade edenlerin haklarına zarar verilmemesi için imtiyaz sahibi tarafından alınacak ve sarf edilecek suyun miktarını sınırlamak üzere kuraklık zamanında nehir suyunun ölçülmesi, araziye başkaları tarafından su getirilmesine mani olunmaması gerektiği ifade edilmiş ve belirtilen hususların Mösyö Verdo ile müzakere edilmesi için ilgili evrakların takımıyla beraber bir tezkire ile Ticâret ve Nâfia Nezâreti'ne gönderildiği belirtilmiştir. Mazbata'nın devamında belirtilen bu konularla ilgili Meclis-i Nâfia tarafından yapılan incelemeleri ve müzakereleri içeren bir müzekkerenin ve diğer evrakların nezâretin bir tezkiresi ile Tanzimat Dâiresi'ne iade edildiği ve burada incelemeye alındığı ifade edilmiştir. Tanzimat Dâiresi'ne gönderilen bu müzekkereye göre, sulama ile ilgili bu teşebbüsün ne kadar bir para ile yapılabileceğinin belirlenmesi için yapılacak keşif hayli masraf gerektireceği, imtiyaz talebinde bulunan hiç kimsenin kesin olarak izin verilmeyen bir imtiyaz için böyle bir keşif masrafına girmeyeceği, hükümet tarafından da bir keşif yaptırılmadığı, bununla birlikte bu iş için yirmi beş bin Osmanlı altını kadar para sarf edilmesi gerekeceğinin tahmin edildiği, ancak gerçek masraf ve varidat bilinmedikçe imtiyaz süresini ve sulama ücretini belirlemenin mümkün olmadığı, imtiyaz süresi konusunda talipli ile mutabakata varıldığı ancak sulama ücreti konusunda anlaşmaya varılmadığı, ahalinin eskiden beri nehirden istifadelerine zarar verilmemesi için nehirden saniyede üç metreküpten az su bırakılmayacağı, eşit şartlar altında öncelik hakkı bulunmak koşulu ile aynı konuda başka talipli bulunanlar olduğu takdirde bunlara mani olunmayacağına dair mukavelenâmeye şartlar konulması ile ilgili olarak Mösyö Verdo ile anlaşmaya varıldığı beyan edilmiştir.

Tanzimat Dâiresi, talep edilen imtiyazla ilgili olarak bu ana kadar yapılmış olanları ve varılan mutabakatları zikretmiş ve bunları değerlendirerek şu sonuca varmıştır: Yapılacak iş tahminen yirmi beş bin Osmanlı altını harcanarak meydana getirilebileceğine göre, altmış beş senelik imtiyaz süresi çoktur. Buğday mahsulünün yüzde altısı, arpa ile darının yüzde sekizi, susam ile diğer tarım ürünleri hasılatının yüzde beşi oranında; aynen ücret vermek istemeyen arazi sahiplerinden de her metreküp su için beş parayı geçmemek üzere ücret alınması fazla görülmüş olup bunun daha uygun bir seviyeye çekilmesi gerekmektedir. İmtiyaza talip olan kişiye saniyede altı metreküp su almasına izin verildiği takdirde, mecrada bırakılacak üç metreküp suyun nehirden eskiden beri istifade edenlerin ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamayacağı belli değildir. Bu yüzden bu hususun iyi araştırılması gerekmektedir. Başka mahalden su getirilmesi hususunda dilekçe sahibine öncelik hakkı tanınması başka taliplilerin çıkmasına engel olacaktır. Bu yüzden mukaveleye böyle madde konulmasından kaçınılmalıdır. Yukarıdaki konularda nihai karara varmak için kesin bir keşif yapılmalıdır ve bu yapılmadığı takdirde tahmin üzerine imtiyaz şartları belirlenmemelidir. Bunun için de talipliye kesin keşif yaptırılması gerekmektedir. Tanzimat Dairesi üyelerinden bir kısmı bu iş için gereken masrafın kesin bir keşif yapılmadan tespit edilmesinin mümkün olmadığını, ancak hiçbir taliplinin de verilip verilmeyeceği belli olmayan bir imtiyaz için masraf yapmayacağını bunun da makul görüldüğünü belirtmişlerdir. Daire üyeleri kesin keşif yapmak yerine yaklaşık bir keşif bedeli tespit edildikten ve Nâfia Nezâreti tarafından gerekli inceleme yapıldıktan sonra imtiyaz şartlarının belirlenmesi gerektiğini, bunlar yapılmadan böyle önemli bir konuda uzun süreli bir imtiyazın verilmesinin uygun olmadığını Ticaret ve Nâfia Nezâreti'ne bildirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.¹⁹

Şûrâ-yı Devlet Dâiresi'ne ait bu mazbatadan anlaşıldığına göre ilgili kurul kesin olmasa bile yaklaşık masrafı gösteren keşifin yapılmasında ısrarcı olmaktadır. Şûrâ-yı Devlet bunun yanında imtiyaz süresi, sulama ücreti ve nehirden su alınması ile bu sudan daha önceden istifade edenlerin haklarının korunması gibi konularda itirazları bulunmakta ve bu hususlarla ilgili gerekli önlemlerin alınmasını istemektedir.

3- İmtiyaz Sahibinin Keşif Varakası

Ticaret ve Nâfia Nezâreti, Şûrâ-yı Devlet'in yapılmasını istediği keşif talebini Mösyö Verdo'ya iletmiştir. Mösyö Verdo, kendisinden istenen hususlarla ilgili olarak sadarete sunmuş olduğu 5 Ekim 1891 tarihli arzda, Şûrâ-yı Devlet'in imtiyaz süresinin yetmiş beş seneden altmış beş seneye indirilmesi hususuna muvafakat ettiğini ancak kesin keşif yapılması yönündeki görüşüne katılmadığını belirtmektedir. Mösyö Verdo, Şûrâ-yı Devlet'in görüşünün yanlış olduğunu başka imtiyazlarla kıyaslayarak reddetmeye çalışmıştır. Mösyö Verdo, Şûrâ-yı Devlet'in Yafa Ovası için talep edilen imtiyaz için her metreküp sudan on para alınmasına ve imtiyaz süresinin altmış beş sene olmasına izin verdiğini, kendisine bu konuda zorluk çıkarıldığını ve haksızlık yapıldığını iddia etmiştir. Mösyö Verdo, şayet her metreküp su için on para alınmasın

19 BOA. Y. PRK. TNF, No: 4/4 (Şûrâ-yı Devlet Mazbatası).

izin verilirse veya sarf olunacak sermayeye bir teminat gösterilirse daha uygun şartları sunmaya hazır olduğunu belirtmektedir.²⁰

Mösyö Verdo, yazdığı dilekçe ile Şûrâ-yı Devlet'in "keşf-i kat'î" yapılması isteğine itiraz etse de Nâfia Nezâreti'nin istediği "keşf-i takrîbî" varakasını hazırlayıp Ticâret ve Nâfia Nezâreti'ne sunmuştur. 19 Ekim 1891 tarihli bu keşif varakasından Mösyö Verdo şunları belirtmiştir: Menemen Ovası'nda elli bin dönüm arazi bulunmaktadır. Bu araziye sulamak için yapılacak çalışmalar için yirmi beş bin lira masraf yapılacağı tahmin edilmektedir. Ahali arazinin yarısını ekip yarısını boş bırakmaya alışkın olduğundan sulanacak arazi ancak yirmi beş bin dönüm kadar olacaktır. Araziyi sulama yöntemi şu an için alışkanlık halinde değildir ve bu zamanla kazanılacaktır. Menemen Ovası'nda kuraklık yaz mevsiminde çok fazla olmadığından herkesin arazini sulaması beklenmemektedir. Bu sebeplerden dolayı ziraatçıların su kullanmaya alışmaları sekiz on seneyi bulacaktır. Menemen ovasında sadece zahire ziraatı yapılmamaktadır. Sulanacak arazi on üç santimetre derecesinde bir kat su ile iki üç defa sulandığında her dönümü için yüz yirmi metreküp su gerekecektir. Bu miktardaki suyun fiyatı beş paraden on beş kuruşa ulaşmaktadır. Her zaman çok yağmur yağdığı düşünüldüğünde gerekli olan suyun sadece yarısı harcanacağından bir dönüm arazinin sulanması için ortalama yedi buçuk kuruş harcanacaktır. Mösyö Verdo keşif varakasından bu açıklamaları yaptıktan sonra şu şekilde tahmini bir masraf ortaya koymuştur:

Tablo1: Mösyö Verdo'nun Menemen Ovası'nı Sulamak İçin Yapacağı Çalışmalar İçin Sarf Edeceği Yaklaşık Masraflar

Gelirler ve Giderler	Lira-yı Osmanî
Sekiz sene sonra her dönümü yedi buçuk kuruş hesabıyla yirmi beş bin dönümün sulanması ile elde edilecek gelir	1875
İşletme ve tamirat masrafları	937,50
Geriye Kalan	937,50
Hükümete ait yüzde on ile komiser masrafı altmış lira ki toplam	157,50
Geriye Kalan	784

Mösyö Verdo, ortaya koyduğu tahmini gelir ve giderlere ilişkin hesaplar sonrasında varakasından şu açıklamaları yapmıştır: İmalat her şeyden önce birden elli bin dönümü kapsayacak şekilde yapılamayıp tedrici olarak icra edilecektir. İşin başında inşa masrafı on bin liraya ulaşacaktır. Yıllık yüzde altı faiz verebilmek ancak sekiz sene sonra mümkün olabilecektir. Yüzde altı faizin tamamının veya bir kısmının geri ödenmesinin mümkün olmadığı yıllar dahi dikkate alındığında sermayeyi iki bin beş yüz lira daha artırmak gerekmektedir. Şu halde şirketin sermayesi on iki bin beş yüz liradır. Safi hasılat da yedi yüz seksen lira olduğundan, geri kalan otuz lira, yıllık ser-

20 BOA, BEO, No: 4/237 (Mösyö Verdo'nun Sadarete Arzı).

mayeye mahsup akçe namıyla tahsis edilecektir. Buna göre sermayenin ödenmesi için elli beş sene gerekmektedir. Bu açıklamalar doğrultusunda altmış beş senelik imtiyaz süresi fazla değildir. Elli beş senelik bu süreye işin olgunluğa ulaşması için geçecek sekiz yıl ile haritaların hazırlanması ve sunulması için gereken iki yıl ilave edildiğinde bu süre altmış beş seneyi bulmaktadır.²¹ Mösyö Verdo gerekçeleri ile hazırlamış olduğu bu varakayı sadarete göndermiştir.

4- Keşif Varakasinda Belirtilen Hususlarla İlgili Olarak Ticâret ve Nâfia Nâzırı'nın Sadarete Gönderdiği Tezkire

8 Ekim 1891 tarihinde Sadrazam Cevad imzasıyla Ticâret ve Nâfia Nezâreti'ne bir tezkire gönderilmiştir. Bu tezkirede, Şûrâ-yı Devlet mazbatasında da belirtildiği gibi, dilekçe sahibi tarafından imalat masrafiyle ilgili “keşf-i takrîbi”nin yapılmasından ve ilgili bakanlıkça gerekli incelemelerin tamamlanmasından sonra imtiyaz şartlarının belirlenmesi ve yapılması istenen hususlar Ticâret ve Nâfia Nezâreti tarafından ele alınmış ve bununla ilgili olarak sadarete sunulmak üzere bir tezkire hazırlanmıştır. Ticaret ve Nâfia Nezâreti'nin sadarete gönderdiği 13 Mayıs 1891 tarihli bu tezkirede Mösyö Verdo'nun keşif varakasinda dile getirdiği hususların hepsi tekrar edilmiş, imtiyaz için belirlediği süre tahmine yakın bulunmuş, ancak her metreküp su için belirlenen beş paralık ücret artırılacak düzeyde görülmemiştir. Ayrıca, imtiyaz talep eden kişinin suyun her metreküpüne on kuruş ücret takdir edilirse daha iyi teklifler yapabileceğine dair talebi de uygun görülmemiştir.²²

5- Mösyö Verdo'nun İmtiyaz Talebinin Akıbetine Dair Yazdığı Dilekçeler

Ticaret ve Nâfia Nezâreti'nin sadarete gönderdiği tezkire sonrasında 1891 yılının sonuna kadar imtiyazla ilgili herhangi bir işlem yapılmadığı anlaşılmaktadır. İşin sürüncemede kalması üzerine Mösyö Verdo sadarete üç adet dilekçe sunmuştur. Bu dilekçelerden biri 30 Aralık 1891, diğeri 28 Ocak 1892 bir diğeri de 1 Mart 1892 tarihlidir. Mösyö Verdo bu dilekçelerden ilkinde, Gediz Nehri'nden su alarak Menemen Ovası'nı sulamak için kendisine imtiyaz verilmesine dair dilekçe sunduğunu, Ticâret ve Nâfia Nezâreti tarafından gerekli incelemenin yapılmasından sonra ilgili evrakların Şûrâ-yı Devlet'e havale edildiğini, burada bazı düzeltmeler yapılması yönündeki tavsiyelerden sonra evrakların bakanlığa iade edildiğini, gerekli eksikliklerin tamamlanmasından sonra, önce sadarete sonra Meclis-i Hâss-ı Vükela'ya havale olduğunu belirtmektedir. Mösyö Verdo dilekçesinin devamında, Meclis-i Hass-ı Vükela'nın izahatını beklediğini ancak bu kurum tarafından herhangi bir işlem yapılmadığını bu hususta ilgili kuruma emir verilmesini ve işin sonuçlandırılmasını istemektedir.²³

21 BOA. BEO, No: 4/237.

22 BOA. Y. PRK. TNF, No: 4/4 (Ticâret ve Nâfia nezâreti'nin Sadaret'e gönderdiği tezkire).

23 BOA. BEO, No: 4/237 (Mösyö Verdo'nun 30 Aralık 1891 tarihli dilekçesi).

Mösyö Verdo yazmış olduğu bu dilekçeden bir netice almamış olmalı ki ilk dilekçesinden yaklaşık bir ay sonra 28 Ocak 1891 tarihinde sadarete bir dilekçe daha yazmıştır. Verdo bu dilekçesinde ise, Şûra-yı Devlet tarafından talep edilen açıklamaları içeren bir tezkirenin 12 Kasım 1891 tarihinde Ticâret ve Nâfia Nezâreti tarafından sadarete gönderildiğini ve üç gün sonra da sadrazama takdim edildiğini, ancak şimdiye kadar herhangi bir sonuç alınmadığını, işin üç aydır sürüncemede kaldığını belirterek bu işin bir an önce sonuçlandırılmasını istemektedir.²⁴

Mösyö Verdo, yazmış olduğu dilekçeden yaklaşık bir ay sonra sadarete üçüncü bir dilekçe yazmıştır. 1 Mart 1892 tarihli bu dilekçe ile imtiyazla ilgili evrakların sadaret tarafından Meclis-i Hâss-ı Vükelâ'ya havale edildiğini ve burada müzakere edilmediğini bu konuda daha önce iki defa daha dilekçe verdiğini işin üç aydır sürüncemede kaldığını ve sonuçlandırılmadığını belirterek işin tamamlanması hususunda yardımcı olunmasını istemektedir.²⁵Mösyö Verdo yazmış olduğu bu üç dilekçe ile yapmış olduğu müracaatla ilgili olarak devlet dairelerinde karşılaştığı gecikmeleri bir an önce aşır işe başlamayı amaçlamaktadır.

6- Sulama Projesinin Tuzlalara Verebileceği Zararlara karşı Alınması Gereken Önlemlerle ilgili Olarak Sadaret ile Ticaret Nezareti'nin Yazışmaları

Mösyö Verdo yazdığı dilekçelerle imtiyaz müracaatının bir an önce sonuçlandırılmasını istese de işlerin istediği hızda gitmediği anlaşılmaktadır. Zira 1892 yılının son aylarına gelmesine rağmen imtiyazla ilgili çözülmesi gereken bazı hususların olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan biri de sulama çalışmasının tuzlalara verebileceği zararlarla ilgilidir. Bu konuda 4 Kasım 1892 yılında sadareten Ticaret ve Nâfia Nezareti'ne bir tezkire yazılmıştır. Bu tezkirede, Gediz Nehri'nden su alarak Mene-men Ovası'nı sulamak ve ovadaki köylere içmeye elverişli su temin etmek amacıyla Mösyö Verdo'nun kendisine imtiyaz verilmesini istediği, bu husustaki alınan kararların, düzenlenen şartnâme ve mukâvelenâme raporlarının Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'ya gönderildiği ve burada değerlendirildiği, bu değerlendirmeye göre yapılacak işlerin Foçateyn memleahalarına zarar verip vermeyeceğinin araştırılması ve sonucunun bildirilmesi gerektiği belirtilmiştir.²⁶ Sadaretin bu tezkiresine göre, Meclis-i Mahsûs sulama projesi ile yapılacak çalışmalar esnasında muhtemel zararların meydana gelebileceğini düşünmüş ve bunun nasıl önlenebileceğinin araştırılmasını istemiştir.

Sadaret tarafından gönderilen bu tezkireye Ticaret ve Nâfia Nezâreti tarafından 5 Haziran 1893 tarihinde cevap verilmiştir. Nâfia Nezâreti'nin sadarete gönderdiği tezkireye göre, tuzlalara verilmesi muhtemel zararlarla ilgili husus, araştırma yapması için fen müşavirliğine havale edilmiştir. İlgili müşavirlik bu konuda şu hususları

24 BOA. BEO, No: 4/237 (Mösyö Verdo'nun 28 Ocak 1892 tarihli dilekçesi).

25 BOA. BEO, No: 4/237 (Mösyö Verdo'nun 1 Mart 1892 tarihli dilekçesi).

26 BOA. BEO, No: 100/7470.

rapor etmiştir: Yapılan incelemeye göre, taşan nehrin bölgeye verdiği zararın önlenmesi için daha önce hükümet tarafından bir set inşa edilmiştir. Bu setin uygun yerinde Menemen Ovasını sulamak için açılır kapanır şekilde bir menfez yapılmıştır. Bu durum Menemen Ovasının sulanması için akıtılacak suların tuzlalara zarar veremeyeceğine delil teşkil etmektedir. Bunun yanında sulama işleminden dolayı tuzlalara zarar gelirse imtiyaz sahibi bundan sorumlu tutulacak ve zararın giderilmesi için her türlü tedbiri almaya mecbur olacaktır. Nâfia Nezâreti sadarete gönderdiği yazıda, Fen Müşâvirliği'nin raporlarında belirttiği bu hususları dikkate alarak, her ihtimale karşı ileride tuzlalarla ilgili meydana gelebilecek muhtemel zararların giderilmesi için gerekli masrafların imtiyaz sahibine ait olacağına dair imtiyaz mukâvelesine bir hüküm konulması ile sorunun aşılabileceğini belirtmiştir.²⁷

7- İmtiyaz Sürecinin Tamamlanması

Ticaret ve Nâfia Nezâreti 8 Haziran 1892 tarihinde sadarete gönderdiği bir tezkire ile imtiyazla ilgili sulama ücreti, imtiyaz süresi ve tuzlalar gibi sorunların çözüme kavuşturulduğunu, su ücretinin beş para olarak, imtiyaz süresinin de yetmiş beş yerine altmış beş sene olarak belirlendiğini bunlar dikkate alınarak şartname ve mukâvelenâmenin düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁸ Ticâret ve Nâfia Nezâreti'nden gönderilen bu son tezkireden sonra imtiyazla ilgili olarak bütün evraklar son kez incelenmek üzere Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'ya²⁹ havale edilmiştir. İlgili Meclis imtiyazla ilgili olarak bir müzakere yapmış ve aldığı kararları 30 Ekim 1893 tarihli mazbata ile sadarete sunmuştur. Meclis-i Mahsûs düzenlediği mazbatada şu hususlar benimsenmiştir: Bu iş için harcanması gereken sermayenin faiziyle birlikte ödenebilmesi altmış beş seneden daha aşağı imtiyaz süresi uygun değildir. Her metreküp sudan alınacak beş paralık ücreti daha fazla artırmak mümkün değildir. İmtiyaz sahibi, imtiyaz süresinin sonuna kadar her sene altmış adet Osmanlı lirası ödeyecektir. İmtiyaz sahibi tarafından hükümete nakit veya esham şeklinde iki yüz Osmanlı lirası kefalet akçesi verilecektir. Fen memurları dışında istihdam edilecek bütün memurlar Osmanlı vatandaşı olacak ve bunlar hükümetin belirlediği kıyafeti giyeceklerdir. İmtiyaz sahibi adına kurulacak şirket bir Osmanlı şirketi olacaktır. Mukâvelenâmenin ve şartnâmenin uygulanmasında görülen kusurlardan dolayı meydana gelecek problemlerin çözümü Şûrâ-yı Devlet'e, şahsi hukuk davalarının halledilmesi ise Osmanlı mahkemelerine ait olacaktır. Şirket elde edeceği safi hasılatın yüzde onunu Ticâret ve Nâfia veznesine yatıracaktır. İşletmenin Foçateyn memlehalalarına zarar vermesi düşünülmüyor ise de ileride meydana gelebilecek zararların karşılanması konusunda

27 BOA. Y. PRK. TNF, No: 4/4

28 BOA. Y. PRK. TNF, No: 4/4 (Ticaret ve Nâfia Nezâreti'nin Sadaret'e gönderdiği tezkire).

29 Mazbatanın altında Meclis-i Mahsûs üyesi olarak şu memurların mühürleri bulunmaktadır: Sadrazam, Şeyhülislâm, Serasker, Adliye Nâzırı, Bahriye Nâzırı, Hâriciye Nâzırı ve Şûrâ-yı Devlet Reisi vekili, Dâhiliye Nâzırı, Sadâret Müsteşarı, Ticâret ve Nâfi'a Nâzırı, Ma'ârif Nâzırı, Evkâf-ı Hümâyün Nâzırı, Mâlîye Nâzırı, Tophâne-i Askeriye Müşiri. Meclis-i Vükelâ'ya Me'mûr Cevdet Paşa toplantıda bulunmamıştır.

imtiyaz sahibi sorumlu olacaktır ve bu hususta mukavelenâmeye bir madde konulacaktır. Şirketin istimlak edeceği yerler inşa edilecek kanallar için gerekenden fazla olmayacaktır. Ahali, Gediz Nehri'nden içme ve sulama hakkına eskisi gibi sahip olacaktır. Nehir üzerindeki değirmenlere hiçbir şekilde taarruz edilmeyecektir. Ovanın sulanması esnasında tuzlalara zarar verildiği takdirde imtiyaz sahibi bunu önlemeye ve zararı karşılamaya mecbur olacaktır. İmtiyazla ilgili geçici işlemlerin yerine getirilmesinden itibaren imtiyaz sahibi Darülaceze'ye³⁰ her yıl yirmi beş Osmanlı altını verecektir.

Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ yukarıda belirtilen hususlarda Mösyö Verdo'nun muvafakatı alınarak mukavelenâme ve şartnâmede gerekli değişikliklerin yapılmasını istemiştir. Meclis-i Mahsûs taahhüt senedi ile kendisine sunulan diğer evrakları sadrazama iade etmiş ve kararlaştırılan şartlar çerçevesinde Mösyö Verdo'ya imtiyaz verilmesinin uygun olduğunu belirtmiştir.

Sadaret 30 Ekim 1893 tarihli bir tezkire ile Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'nın kendisine takdim ettiği imtiyazla ilgili evrakları gerekli izni almak üzere padişaha sunmuştur. Sadrazam bu tezkiresinde Aydın Vilâyeti içerisindeki Gediz Nehri'nden su alarak Menemen Ovası'nı sulamak ve burada bulunan köylere içmeye elverişli su temin etmek üzere altmış beş sene süre ile ve kararlaştırılan şartlarla Fransa tebaasında Mösyö Verdo'ya imtiyaz verilmesi hakkında Meclis-i Nâfia tarafından tanzim edilen ve Ticâret ve Nâfia Nezâret-i tarafından gönderilen müzekkere, mukavelenâme ve şartnâme lâyihalarıyla bu hususta Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dâiresi tarafından kaleme alınan mazbata ve bunun üzerine Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ tarafından düzenlenen mazbatanın takımıyla arz edildiği ve bu hususta ne şekilde emir ve ferman buyrulur ise ona göre gereğinin yapılacağı belirtilmektedir.³¹ İmtiyaza ilişkin belgeler içerisinde sadrazamın bu iradesi üzerine padişahın ne yönde irade beyan ettiğini gösteren bir belge bulunmamaktadır. İmtiyaza ilişkin bütün prosedürler tamamlanmış olsa da bu imtiyazın Mösyö Verdo'ya verilmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Zira Menemen Ovası'nın sulanması ve elde edilecek gelirle ilgili 1340/1925 yılında Süleyman Sırrı Bey tarafından hazırlanan bir rapor bulunmaktadır.³² Bununla birlikte Menemen Ovasının sulanmasına yönelik olarak 1938 yılından itibaren regülatör yapımına başlandığı düşünüldüğünde³³ ovanın sulanması işinin ancak 1940'lı yıllardan itibaren yapıldığı

30 Mösyö Verdo'nun Darülaceze'ye vermeyi taahhüt ettiği senet şu şekildedir: "Aydın Vilâyeti dâhilinde kâ'in Menemen Ovası'nda iskâ-yı arâzi zımında 'uhde-i âcizâneme ihâlesi istid'âsında bulunduğum imtiyazdan dolayı bir hidmet-i müfthire olmak üzere der-dest inşa olunan Dârü'l-aceze için sene be-sene yirmi beş Osmanlı altununu hükümet-i seniyye takdim ve te'diye etmeği ta'ahhüd ederim. İşbu senetteki ta'ahhüdüm 'amelîyâtın kabûl-i muvakkat-i mu'âmelinin icrâsı târihinden itibaren mer'î olacaktır. Pul üzerinde imza ve tarih 27 Eylül 1309/9 Ekim 1893". BOA. Y.PRK. TNF, No: 4/4.

31 BOA. Y. A. RES, No: 67/40

32 Süleyman Sırrı, *Gediz Çayıyla Ovası'nın Sulanması Hakkında Rapordur*, No:532/B-399/a, Ankara Yeni Gün Matbaası, 1340 (Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi),

33 Ersin Doğer, *İlk İskânlardan Yunan İşgaline Kadar Menemen Ya Da Tarhanıyat Tarihi*, Sergi Yayınevi, İzmir, 1998, s. 339.

anlaşılmaktadır. Bölgede bulunan Maltepe köyüne yaptığımız gezide köylülerin verdiği bilgilerde bu yöndedir. Hatta köyün yakınlarında 1940'lı yıllarından kalma eski sulama tesisi kalıntı ve havuzları bulunmaktadır.

8- Mösyö Verdo'ya Verilen İmtiyaza Dâir Şartnâme ve Mukâvelenâmede Zikredilen Hususlar

Osmanlı Devleti'nde pek çok yatırımın talipli olan kişi veya şirketlere imtiyaz verilerek yaptırıldığı bilinmektedir. Devlet herhangi bir konuda imtiyaz talebinde bulunulduğunda bunu yetkili kurumlarında incelemekte ve bunların değerlendirmeleri ve önerileri doğrultusunda işin sonuçlandırılmasına çalışılmaktadır. Verilecek imtiyazla ilgili Şûrâ-yı Devlet, nezaretler, nezaretlere bağlı meclisler ve taliplinin de görüşleri alınarak bir şartname hazırlanmaktadır. Hazırlanan bu şartnamede işin daha çok teknik boyutları ile ilgili konular bulunmaktadır. Bunun yanında devletin yetkili kurulları ile imtiyaz talep eden kişi arasında bir yazılı sözleşme imzalanmaktadır. Bu sözleşmeye mukâvelenâme denilmektedir. Bu mukâvelenâmede imtiyazın kime, ne kadar süre ile verildiği, işin mahiyeti, vergiler, taliplinin sorumlulukları, iş esnasında meydana gelebilecek kazalar veya olağanüstü durumlarda neler yapılacağı, oluşan zararların nasıl karşılanacağı, ortaya çıkan anlaşmazlıkların nasıl çözüleceği gibi hususlar bulunmaktadır. Mösyö Jan Verdo'ya verilen sulama imtiyazı için de yukarıda belirttiğimiz gibi bir şartnâme ve mukâvelenâme hazırlanmıştır. Şartnâme ve Mukâvelenâmenin altında bulunan mühürler dikkate alındığında bunların Nâfia Meclisi tarafından hazırlandığı anlaşılmaktadır. Şartnâme dört fasıl ve on iki maddeden oluşmaktadır. Birinci fasıl haritalar, raporlar, inşaat ve imalat; ikinci fasıl imalatın iyi bir şekilde korunması ve işletilmesi; üçüncü fasıl imtiyazın feshi, devlet tarafından satın alınması ve imtiyaz süresi bittiğinde yapılacak işlemler ve dördüncü fasıl da imtiyaz sahibinin alacağı ücretler hakkındadır.

Çalışmanın sonuna imtiyaz için hazırlanan şartname ve mukâvelenâme ek olarak verilmiştir. Bu sebepten bu belgelerde zikredilen her madde ile ilgili burada geniş açıklamalar yapılmamış olup, kısaca her fasılda hangi konular üzerinde durulduğu belirtilmiştir. Buna göre imtiyaz şartnâmesinin birinci faslında kısaca, imtiyaz sahibinin hazırlayacağı haritaların ölçekleri, haritalar üzerinde gösterilecek hususlar, bunların bakanlığa teslim süreleri, açılacak kanalların sağlam olması için yapılması gerekenler, yapılacak olan yol ve köprülerin nitelikleri, ameliyat esnasında kullanılacak malzemelerin özellikleri gibi konular üzerinde durulmaktadır.

Şartnâmenin üçüncü faslında, imtiyaz sahibin yapacak olduğu faaliyet için kullanılacağı sabit ve hareketli aletleri her zaman sağlam ve emniyetli şekilde tutulması, kaza vukuunda ve sulama faaliyetinin tamamı veya bir kısmının iptaline neden olacak olaylar meydana geldiğinde alınması gereken tedbirler, bu tedbirlerin alınmasında meydana gelen gecikmeler, bu hususta kendisine yapılacak hatırlatmalar ve tesise hangi durumlarda el konulacağı gibi hususlar belirtilmektedir.

Dördüncü fasılda, imtiyazın feshi durumunda veya imtiyaz süresi dolduğunda imtiyaz sahibinin aletlerinin, bina ve tesislerinin ve diğer gayrimenkullerinin nasıl

satılacağı veya bunlara devletçe nasıl el konulacağı konularına yer verilmektedir. Şartnâmenin dördüncü faslında imtiyaz sahibinin sulanan araziden elde edilen gelirin ne kadarını aynı veya nakdî olarak alacağı, ürün üzerinden ücret ödemek istemeyenlerin her metreküp su için ödeyecekleri ücret, içme suyu temin edilen köylerde ise bu su için ödeyecekleri ücretin miktarı belirtilmiştir.

İmtiyaza ilişkin mukavelename şartnâmeye göre daha uzun olup otuz bir maddeden oluşmaktadır. Mukâvelnâmenin başında, “*bir taraftan Devlet-i Aliyye nâmına hareket eden Ticâret ve Nâfi’a Nâzırı ile diğer taraftan Fransa Devleti tebaasından Mösyö Verdo beyinde mevâdd-ı âtiye kararlaştırılmıştır*” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Yapılan bu mukâvelede Osmanlı Devleti’nin, yapılacak kesin keşif sonrasında Gediz Nehri’nin belirlenen bir yerinden saniyede altı metreküp su alarak Menemen kazasına bağlı Birunâbâd (Bornova) nahiyesinde bulunan yaklaşık on iki bin hektardan ibaret olan Menemen Ovasını sulamak ve bu ovada bulunan köylere içmeye elverişli su temin etmek için, belirlenen şartlarda Mösyö Verdo’ya imtiyaz verileceği, imtiyaz süresinin altmış beş yıl olacağı belirtilmektedir.

Mukâvelenâmenin diğer maddesine göre, yapılacak işlerle ilgili kesin keşif sekiz ay içinde tamamlanması ve buna göre haritaların hazırlanması gerekmektedir. İmtiyaz sahibi mukâvelenâmenin teati edildiği tarihten bir sene sonrasında faaliyete başlamalıdır. İmtiyaz sahibi ihtiyaç duyduğu araziyi istimlak kanununa göre satın alabilecek ancak bu konuda kimseyi mağdur etmeyecektir. İnşaatta ve tesislerde kullanılmak üzere dışarıdan getirilecek her türlü malzeme gümrükten muaf olacaktır. İhtiyaç duyulan kereste kanunlarına uygun olarak civardaki miri ormanlardan temin edilebilecektir. İmtiyaz sahibinin yapmış olduğu tesisler ve gerçekleştirdiği faaliyetler Ticâret ve Nâfia Nezâreti’ne mensup bir komisyon tarafından incelenecektir. İmtiyaz sahibi faaliyetlerini şimdiki ve gelecekte çıkarılacak olan kanunlara uygun olarak sürdürecektir. İmtiyaz sahibi, imtiyazın sona ermesine kadar sulama ücretinde artış yapmayacaktır. İmtiyaz sahibi, ferman tarihinden itibaren sekiz ay içerisinde Osmanlı Anonim Şirket kurmalı ve faaliyetlerini buna göre sürdürmelidir. İmtiyaz sahibi, Osmanlı Bankası’na kefalet akçesi olarak nakit veya piyasa fiyatıyla esham olarak iki yüz Osmanlı lirası yatırmak mecburiyetindedir. İmtiyaz sahibi fen memurları dışında istihdam edeceği kişileri Osmanlı vatandaşları arasından seçmelidir. Bu kişiler hükümetçe belirlenen kıyafeti giymek zorundadırlar. Yapılacak çalışmalar esnasında ortaya çıkan tarihi eserler hakkında, asar-ı atika nizamnamesine göre işlem yapılmalıdır. İmtiyaz sahibi üçer aylık gelirlerini komişere tasdik ettirdikten sonra bakanlığa teslim edecek, ücretini ödemeyen abonelerin sularını kesebilecek, satın aldığı veya kiraladığı arazide ceviz, meşe, çınar gibi fazlaca gölgesi olan ağaçlar dışında dut, portakal ve limon ağaçları dikebilecektir. İmtiyaz sahibi ile devlet arasında belirlenen şartlara aykırı hareketler meydana geldiğinde bunlar Şûrâ-yı Devlet’te, diğer şahsi davalar ise Osmanlı mahkemelerinde görülecektir. Masraflar hariç elde edilecek gelirin yüzde onu Ticâret ve Nâfia Nezâreti veznesine yatırılacaktır. Köy halkı kanallardan şube kanal açarak buralarda hayvanlarını ücretsiz sulayabilecektir. İmtiyaz sahibi Gediz Nehri üzerindeki değirmenlerin çalışmasına hiçbir şekilde engel olmayacaktır. Sulama kanallarının yapımı sırasında veya daha sonra Foçateyn’deki (Eski ve Yeni Foça)

tuzlalara zarar verilecek olursa imtiyaz sahibi bu zararları önlemeye veya karşılamaya mecbur olacaktır.

Mukâvelenâme’de genel olarak yukarıda belirttiğimiz hususlar üzerinde durulmaktadır. Şüphesiz mukâvelenâmede daha fazla detay içeren hususlar yer almaktadır. Ancak mukâvelenâmenin orijinal metni çalışmaya ek olarak verileceğinden burada ayrıntıya girilmemiştir. Mukâvelenâmenin maddeleri her bakımdan imtiyaz sahibini bağlayıcı hükümler içermektedir. Yine Menemen Ovası’ndan eskiden beri istifade edenlerin hakları azami ölçüde korunmaya çalışılmış, nehir üzerindeki değirmen gibi eskiden beri faaliyet gösteren işletmelerin faaliyetlerine zarar vermemek için azami çaba gösterilmiştir. Dikkati çeken bir diğer konu mukâvelenâmenin Ticâret ve Nâfia Nezâreti, Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ’da dile getirilen ve önem verilen hususların mukâveleye derc edilmiş olmasıdır.

Sonuç

Osmanlı Devleti topraklarında bulunan nehirlerden yük ve yolcu taşımaya uygun olanlarından gerektiği şekilde faydalanıyordu. Hatta Tuna ve Fırat gibi nehirler üzerinde tersaneleri ve ince donanma gemileri bulunuyor ve bunlardan askerî amaçlı istifade ediyordu. Yine bu nehir ve akarsular üzerinde kurulmuş pek çok değirmenlerle suyun gücünden faydalanıyordu. Teknik imkânların artması ile birlikte Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda nehirler ve göllerin temizlenmesi ve ıslah edilmesi ile bunlardan daha fazla faydalanmanın yollarını aramış ve verdiği bazı imtiyazlarla bu nehirleri daha fazla istifade edeceği hale getirmeye çalışmıştır. Tarımın geliştirilmesi için bataklık alanların kurutulması da bu yüzyılda öne çıkan faaliyetlerdendir. Şüphesiz Osmanlılar nehirleri sulama için de kullanıyorlardı. Ancak bu sulama daha çok eski tekniklerle yapılıyordu. Nehir ve göl sularından sulamada daha modern şekilde istifade etmek için bazı yabancı yatırımcılara imtiyazlar verilmiştir. Bu amaca yönelik olarak Fransız tebaasından Mösyö Jan Verdo’ya Gediz Nehri’nden istifade ederek Menemen Ovası’nın sulanması ve köylere sağlıklı içme suyu temini için altmış beş yıl süreli bir imtiyaz verilmek istenmiştir. Mösyö Verdo’nun imtiyaz talebi devletin ilgili kurumlarında değerlendirilmiş ve imtiyazın ne gibi yararlar sağlayacağı, mahzurları ve imtiyaz sahibinin yükümlülükleri gibi konular iyice incelenmiştir. İmtiyaz süreci biraz yavaş da ilerlese imtiyaza ilişkin prosedürler, şartnameler, mukavelenameler hazırlanmış ve sadrazam arzı ile iradesi alınmak üzere padişaha sunulmuş ise de konuya dair evraklar arasında padişah iradesine dair bir evraka rastlanmamıştır. Bu durum, Menemen Ovası’nın sulanması işinin bir teşebbüs olarak kalmasına neden olmuştur. Sulama işine dair Mösyö Verdo’nun bu teşebbüsü yatırımcıların yapmış olduğu her müracaatın kabul edilmediğini ve konunun çok detaylı olarak ele alınıp incelendiğini göstermektedir.

EK-1 Mösyo Verdo'ya Verilen İmtiyaza Ait Şartnâme³⁴

ŞARTNAME

Birinci Fasl

Harîta ve Levâyih ve İnşâ'ât ve İ'mâlât Beyânındadır

Birinci Madde: İcrâ edilecek bi'l-cümle i'mâlâtın harîta ve lâyihaları üçer nüsha olarak bi't-tanzîm mukâvelenâmenin üçüncü maddesinde mu'ayyen olan müddetler zarfında Ticâret ve Nâfi'a Nezâreti'nin nazar-ı tasdîkine'arz ve takdîm kılınacaktır şöyle ki:

Evvelen icrâ edilecek 'ameliyâtın mecmû'unu irâ'e eder yirmi binde bir mikyâsında bir harîta-i 'umûmiye. Sâniyen kıta'ât-ı muntehabe-i mehâziyeyi dahi irâe eder beş bin de bir mikyâsında diğher harîta-i 'umûmiye. İşbu harîtada iskâ cedvellerinin (kanal) güzergâh-ı kat'iyesiyle inşâ olunacak bend ve su kemerleri ve te'sis kılınacak ebniye ve makinelerin mahâl ve mevâki'i gösterilecektir. Sâniyen tûl i'tibâriyle beş binde bir ve irtifâ i'tibâriyle beş yüzde bir mikyâsında olarak cedvel-i kebîrin mihverinden i'tibâren bir mukatta' tûlânî bunda cedvellerin derece-i irtifâ'ı deryânın sath-ı mutavassıtına nisbetle ta'yîn kılınacaktır. işbu mukatta'mın altına ufka müvâzi yeni hat tersîm olunub birinci hat üzerinde cedvellerin mebd'e'inden i'tibâren kilometro hesabıyla mikdâr-ı mesâfeleri ve ikinci hat üzerinde cedvelin kıta'ât-ı müstakimesinin tûlu ve hutût-ı muntahabenin imtidâdı ve her birinin nisf kutrunun tûlu gösterilecektir. Mezkûr mukatta'mın üst tarafında dahi ufka müvâzi üçüncü bir hat tersîm ile bunda da iniş ve yokuşların tûluyle derece-i meylânî gösterilecektir. Râbi'an Cedvelin mukatta-ı arzânîleri. Hâmisen Projenin bi'l-cümle tertîbâtının başlucalarını mübeyyin bir kıt'a lâyiha. Sâdisen Başluca i'mâlât-ı sînâ'iyenin plan ve mukatta'ları yüzde iki mikyâsında olarak tanzîm edilecektir. İşbu şartnâmede tasrîh edilen bi'l-cümle harîta ve lâyiha ve raporlar mu'tâd olan kıt'ada ya'ni 'arzan yirmi bir santimetro ve irtifâ'an dahi otuz bir santimetro olarak katlanacak ve üzeri ser-levha ile bir sıra numarasını ve zîri dahi târih ile sâhib-i imtiyâzın imzâsını havî olacaktır.

İkinci Madde: Cedvellerin şivleri suların cereyânı veyâ yağmurların te'siri ile bozulmayacak sûretde tanzîm ve inşâ edilecektir. 'Âdi sağlam toprak mahallerde bunların kâ'idesiyle irtifâ'ı bire bir nisbetinde olacak ve kalın mahallerde şivlerin meyli kayaların nev'ine göre tenzîl edilebilecektir. Suların sızması melhûz olan mahallerde 'âdi toprakda hafır edilmiş olan cedvellerin iç tarafı çimentolu harçla ma'mûl "pere"ler ile kapanacak ve kayalık yerlerde hafır olunan cedvellerin iç tarafı dahi çimento ile sıvanacaktır.

Üçüncü Madde: Mevâridât-ı mevcûdenin muhâfaza ve iskâsı zımnında sâhib-i imtiyâz iktizâ ettiği kadar yollar büyük küçük köprüler inşâ ve te'sis edecektir.

34 BOA. Y. PRK. TNF, No:4/4.

Dördüncü Madde: Cedvellerin bir ‘âdî toprak üzerinden köprü ile geçirilmesi lâzım geldiği hâlde inşâ olunacak köprünün gözünün vüs’ati ahvâl-i mevki’iyyeye göre sâhib-i imtiyâzın teklifi üzerine ta’yîn olunacak ve yolların ehemmiyetine göre üç metrodan on metroya kadar olabilecektir. Kemerli köprülerin yollar sathından i’tibâren kemerin ortasına kadar irtifâ’ı lâ-akall beş metrodan veyâ ağaçdan ufki kirişler ile yapılmış köprülerin kirişlerin altından i’tibâren irtifâ’ı lâ-akall dört metro otuz santimetro olacaktır.

Cedvellerin bir ‘âdî yol altından geçmesi iktizâ ettiği hâlde o tarîkin altına yapılacak köprünün korkuluklarının arasında ‘arzı ahvâl-i mevki’iyyeye göre ta’yîn olunacak ve tarîkin ehemmiyetine göre üç metrodan on metroya kadar olabilecektir. Esnâ-yı ‘ameliyâtta eskiden mevcûd olan yolların mevki’leriyle mukatta’larını tahvîl veyâhûd ta’dîl etmek lâzım gelirse tebdîl ve tahvîl olunacak kısımların iniş ve yokuşlarının meyli behemehâl turukıye-i mevcûdenin iniş ve yokuşlarının meyli-i sâbıkının nihâyet derecesini tecâvüz etmeyecektir.

Beşinci Madde: Sâhib-i imtiyâz i’-mâlâtın icrâsıyla cereyânına hâle gelmiş veyâhûd mecrâsı tebdîl olunmuş olan suların kendü masârîfına olarak mecrâ-yı kadîmlerine ircâ’ma mecbûr olacak ve cedvelin tesâdüf edeceği nehir veyâ çaylar ve cedveller ve yapılacak köprülerin kavâ’id-i fenne tatbîkân müdâhil ve muhâbireci sâhib-i imtiyâzın teklifi üzerine Ticâret ve Nâfi’a Nezâreti tarafından ta’yîn olunacaktır.

Altıncı Madde: Sâhib-i imtiyâz icrâ olunacak ‘ameliyâtta a’lâsından edevât ve levâzımât isti’mâl edecek ve inşâ’ât ve edevâtın gâyet metîn ve muhkem olması için bi’l-cümle kavâ’id-i fenniyyeye tatbîk-i hareket edecektir. Akarsular ‘umûma mahsûs yollar ile husûsi turuklar üzerine inşâ olunacak küçük köprüler ile su yolları kârgir olarak veyâ demirden te’sîs edilecek ve kereste yalnız temeller ile ehemmiyeti cüz’î olan köprü ve döşemeleri ve bend ve kayalar isti’mâl olunacaktır.

Yedinci Madde: Cedvelin güzergâhı tasdîk olunduktan ve zemîn üzerinde ... rekziyle ta’yîn kılındıktan sonra mukâvelenâmenin altıncı maddesinde gösterildiği vechile i’-mâlâtın te’sîsine lüzûmu olan arâzinin mübâya’ası ve teslîmi mu’âmelâtına mübâşeret olunacaktır. İşbu arâziden üzerinde ebniye olmayan mahallerin harîtası iki binde bir mikyâsında ve üzerinde ebniye olan veyâhûd bağ ve bahçe olan mahallerin harîtası binde bir mikyâsında tanzîm olunacaktır.

Sekizinci Madde: ‘Ameliyât kâmilen hitâm-pezir olduktan sonra sâhib-i imtiyâz masârîf-ı vâkı’ası kendü üzerine olmak üzere i’-mâlâtın işgâl etmiş olduğu bi’l-cümle arâziyi ‘alâkadâr olan arâzi sâhibleri hâzır oldukları hâlde tahdîd “ve kadastr” usûlüne tevfiikan harîtası tersîm ve vaz-’ı ‘alâ’im edecek ve bundan başka yapılmış köprü ve i’-mâlât-ı sînâ’iye-i sâ’irenin mufassal ve meşrûh defter ve harîtasını hükûmet me’-mûrlarının taht-ı nezâretinde olarak bi’t-tanzîm bunların ve hîn-i tahdîde tutulacak prose (proje) ve rapolların (raporların) birer sûret-i musaddakasını Ticâret ve Nâfi’a Nezâreti’ne takdîm eyleyecektir. İşbu tahdîd-i arâziden sonra i’-mâlâtın aksâm-ı müttehimesinden olmak üzere mübâya’a edilecek arâzi iştirâ olundukca ol vechile tahdîd edilecek mezkûr harîtada ve prose(je) ve rapollarda (raporlarda)

işâret kılınacağı vechile mârû'l-beyân defterin tanzîminden sonra yapılacak i'mâlât-ı sinâ'îye dahi Ticâret ve Nâfi'a Nezâreti'ndeki deftere kayd ve 'ilâve edilecektir.

İkinci Fasıl

i'mâlâtın Hüsn-i Hâlde Muhâfazasıyla İşledilmesi Beyânındadır.

Dokuzuncu Madde: Sâhib-i İmtiyâz i'mâlât ile müteferri'âtını ve âlât ve edevât-ı sâbite ve müteharrikesini dâ'imâ hüsn-i hâlde ve emniyeti hüsn olacak bir sûrette bulundurmağa ve kazâ vukû'unu veyâ umûr-ı iskâ'iyeden bir kısmının ta'tilini icâb etdirir bi'l-cümle esbâbdan muhâfaza etmeğe i'tinâ edecektir.

Sâhib-i imtiyâz tarafından işbu ta'ahhüdâtın îfâsında te'ehhür ve müsâmaha vukû'a getirüldüğü takdîrde keyfiyet usûl ve nizâmı vechile ihtâr olunacak ve târih-i ihtârdan bir mâh mürûr edübde icâbı icrâ etmediği sûrette masârıfı sâhib-i imtiyâza 'â'id olmak üzere i'mâlâtın hüsn-i hâle vaz'ı için cânib-i hükûmetden idâresine vaz'ı yed olunarak ta'mîrât-ı lâzime icrâ ve bu uğurda vukû' bulacak masârıf imtiyâz hâsılâtından istifâ olunacak ve kifâyet etmez ise sâhib-i imtiyâza ikmâl eddirilecektir.

Üçüncü Fasıl

İmtiyâzın Feshi veyâ Taraf-ı Devlet'den Mübâya'ası Husûslarında ve İnkızâ-yı Müddet-i İmtiyâziyede Olunacak Mu'âmelâta Dâ'irdir

Onuncu Madde: Sâhib-i imtiyâz mukâvelenâmenin yirmi birinci maddesinde mûnderic esbâbdan dolayı hukûk-ı imtiyâziyesinden sâkıt olduğu hâlde ol vakte kadar icrâ edilen i'mâlât ve cem' ve tedârik edilen edevât-ı menkûl ve gayr-i menkûleye ve levâzımâta ve mübâya'a olunan arâziye bedel ta'yîn olunarak müzâyedeye konulacak ve zuhûr edecek tâliblerden kimin 'uhdesinde takarrür eder ise ânın ma'rifetiyle hukûkundan sâkıt olan sâhib-i imtiyâzın ta'ahhüdât-ı vâkî'ası îfâ edilecektir. Bi'l-müzâyede takarrür edecek müzâyede masârıfı tenzîl kıldıkdan sonra üst tarafı sâkıt olan sâhib-i imtiyâza i'tâ kılınacaktır. Birinci müzâyededen bir netîce hâsıl olmadığı hâlde evvelce takdîr olunan bedelden münâsib mikdâr tenzîl olunarak altı mâh müddet sonra ikinci def'a bir müzâyede daha icrâ edilecek ve bu dahi netîcesiz kalur ise müzâyedeye mevzû' şeyler hukûkundan sâkıt olan sâhib-i imtiyâza hiç bir bedel te'diye olunmaksızın devletin malı olacak ve kefâlet akçesi henüz i'âde olunmamış ise devletden zabt olunacaktır.

On Birinci Madde: İmtiyâzın müddeti munkaziye oldukda sâhib-i imtiyâz i'mâlât ile müteferri'âtını ebniye ve külliye ve sâbit ve müteharrik makineleri ve'l-hâsıl levâzım ve mahrûkât vesâ'irenin gayri olan bi'l-cümle eşyâ-yı menkûle ve gayr-i menkûleyi hüsn-i hâlde olarak bilâ-bedel ve her gûne duyûn ve ta'ahhüdâtdan vâreste olmak şartıyla devlete teslîm edecektir. Ve her nev' levâzımâta gelince hükûmet-i seniyye bunları mütehamminlerin takdîr edecekleri bedel mukâbilinde mübâya'a edecektir. Şu kadar ki devletin mübâya'a edeceği levâzımât ve i'mâlâtın altı ay işledilmesiçün muktazî olan mikdârı mütecâviz olmayacaktır.

Müddet-i imtiyâziyenin hitâmından beş sene evvel i' mâlâtın hüsn-i hâlde olmadığı inde't-teffîş devletce anlaşılır ise sâhib-i imtiyâza bir müddet ta'yîniyle ihtâr-ı keyfiyet edilecek ve bu ihtârın semeresi görülmez ise hükûmet derhâl i' mâlâtı ve müteferri'âtını yed-i idâresine alarak sâhib-i imtiyâz hesabına olarak ta'mîrât-ı lâzimeyi icrâ ile bunları hüsn-i hâle vaz' etmeğe selâhiyeti olacak ve hâsilâtdan işletme ve ta'mîrât masârifî çıkarıldıktan sonra fazlası sâhib-i imtiyâza i'tâ olunacak ve noksân zuhûr eder ise ikmâl eddirilecektir.

Dördüncü Fasl

Sâhib-i İmtiyâzın Alacağı Ücûrâta Dâ'irdir

On İkinci Madde: Sâhib-i imtiyâzın mukâvelenâmenin on ikinci maddesi mücibince istifâsına me'zûn bulunduğu ücretin teshîl-i ifâsı ve mikdâr-ı hâsilâtle münâsib hâlde bulundurulması için ücret-i mezkûre 'aynen ya'nî her mahsûlün yüzde üzerine ber-vech-i zîr ta'yîn edilen nisbetde alınacaktır. Şöyle ki buğdaydan yüzde altı arpa ile darıdan mahsûlün yüzde sekizi anbuk (panbuk) ve sîsâmdan mahsûlün yüzde beşi nisbetinde ve mevrû'ât-ı sâ'ireden mahsûlün kezâlik yüzde beşi ahz olacaktır.

Bâlâda ta'rîf olunduğu vecihle 'aynen ifâ-yı ücret etmek arzusunda bulunmayan ashâb-ı arâzi mikdâr-ı a'zami be-her metro muke'ab için beş pâreyi tecâvüz etmemek üzere bir ücret vererek su ahz edebilecektir.

Kurâya i'tâ olunacak suya gelince bunlar durulmuş ve süzölmüş olarak mahsûs borular vâsıtasıyla ashâb-ı ihtiyâcın hânelerine kadar îsâl edilecek ve bu suyun be-her metro muke'abı için kırk pâre bedel istifâ kılınacaktır.

Mühür (Meclis-i Nâfi'a)

EK-2 Mösyö Verdo'ya Verilen İmtiyaza Ait Mukâvelenâme³⁵

MUKÂVELENÂME

Bir taraftan Devlet-i Aliyye nâmına hareket eden Ticâret ve Nâfi'a Nâzırı ile diğerk taraftan Fransa Devleti teba'asından Mösyö Verdö beyninde mevâdd-ı âtiye kararlaştırılmıştır.

Birinci Madde: Gediz Nehri'nin keşfiyât-ı kat'ıye harîtasında ta'yîn edilecek bir noktastan saniyede altı metro muke'ab su alarak Aydın Vilâyeti dâhilinde Menemen kazâsına tâbi' Birûn Âbâd nâhiyesinde bulunan takrîben on iki bin hektardan 'ibâret olan Menemen Ovası arâzisini iskâ etmek ve meyllemek ve bu ovada kâ'in kurâya dahi şürbe mahsûs su icrâ ve tevdi' eylemek üzere şerâ'it-i âtiyeye tevfikân taraf-ı Devlet-i Aliyye'den mûmâ-ileyh Mösyö Verdö'ye imtiyâz verilmiştir.

35 BOA. Y. PRK. TNF, No:4/4.

İkinci Madde: Müddet-i imtiyâziye fermân-ı âlî târihinden i'tibâren altmış beş senedir.

Üçüncü Madde: Sâhib-i imtiyâz fermân-ı 'âlinin i'tâsı ve mukâvelenâmenin te'âtî târihinden i'tibâren sekiz mâh müddet zarfında şartnâmede beyân olunduğu keşfiyat-ı kat'îye üzerine üçer nüsha olarak mükemmel harîta ve lâyihasını tanzîm ile Ticâret ve Nâfi'a Nezâreti'ne takdîm edecektir. Ve Nezâret işbu harîta ve lâyihayı târih-i takdîminden i'tibâren üç mâh müddet zarfında bi't-tedkîk yolunda olduğu sûretde hâlîyle olmadığı takdîrde îcâb eden ta'dîlât ve tashîhâtın icrâsıyla tasdîk eyleyecektir. İşbu harîta ve lâyiha-i mezkûr üç mâh zarfında tasdîk edilmediği ve bunlar hakkında bir gûne mütâla'a beyân olunmadığı takdîrde tasdîk edilmiş 'ad olunarak sâhib-i imtiyâz 'ameliyâta mübâşeret edebilecektir. sâhib-i imtiyâz kezâlik mukâvelenâmenin te'âtîsî târihinden i'tibâren bir sene zarfında cedveller ile suyuollarının umûr-ı zâbitasına ve suların sûret-i tevzî'ine ve i'mâlâtın hüsn-i hâlde muhâfazasına dâ'ir nizâmnâmeleri tanzîm ve Ticâret ve Nâfi'a Nezâreti'nin tasvîbine 'arz edecektir. İşbu nizâmnâmelerce ilerüde lüzûm görülebilecek ta'dîlâtın icrâsını teklîfe sâhib-i imtiyâzın hakkı olacaktır.

Dördüncü Madde: Sâhib-i imtiyâz masârîf ve zarar ve hasârı tarafına 'â'id olmak üzere mukâvelenâmenin te'âtîsî târihinden i'tibâren bir sene müddet zarfında 'ameliyâta mübâşeret etmeği ve harîtanın tasdîki târihinden i'tibâren iki sene müddet zarfında ikmâl eylemeği ta'ahhüd eder 'ameliyât kavâ'id-i fenniye ve merbût şartnâme ahkâmına ve kabûl ve tasdîk olunan harîta ve lâyihalara tatbîkan icra olunacaktır. Fakat esbâb-ı mücbireden münba'is hâlât müstesnâ olub bu misüllü ahvâlden dolayı 'ameliyât ne kadar müddet ta'til olunur ise müddet-i ikmâlîye dahi o kadar temdîd edilecek ve şu kadar ki esbâb-ı mücbirenin vukû'ını derhâl hükûmet-i mahalliyeye ve Ticâret ve Nâfi'a Nezâreti'ne ihbâr eylemeğe sâhib-i imtiyâz mecbûr bulunacaktır.

Beşinci Madde: Ticâret ve Nâfi'a Nezâreti i'mâlâtta su icrâ'iyesini ve hitâmında ve kabûl olunmazdan evvel be-tekrâr i'mâlât-ı vâkı'ayı ve müddet-i imtiyâziye zarfında işletme ve arada mu'amelâtını ve 'ameliyâtın hüsn-i hâlde muhâfaza olunub olunmadığını mahsûs komiserler vâsıtasıyla mu'âyene ve teftîş eyleyecektir. İşbu teftîş ve mu'âyene masârîfına mukâbil sâhib-i imtiyâz keşfiyât-ı kat'îye harîtalarının takdîmi içün ta'yîn olunan müddetden i'tibâren müddet-i imtiyâziyeninin hitâmına kadar mâh be-mâh on iki de bir kısmı te'diye olunmak üzere senevî Ticâret ve Nâfi'a Nezâreti'nin emrine altmış 'aded Osmanlı lirası i'tâ edecektir.

Altıncı Madde: İşbu 'ameliyât menâfi-'i umûmiyeye müte'allik husûsâtından bulunduğundan i'mâlât ile müteferri'âtına muktazî veyâhüd icrâ-yı 'ameliyâtdan evvel veyâ sonra işbu te'sîsâta halel getireceği ta'ayyün eden arâzi ve emlâkdan efrâd 'uhdesinde bulunan yerlerin mübâya'ası husûsunda sâhib-i imtiyâz ashâb-ı arâzi ile uyuşmadığı hâlde istimlâk kânûnuna tevfi'k mu'âmele edecek ve şu kadar ki şirketin istimlâk edeceği yerler cedvellere muktazî arâzîden ziyâde olmayacaktır. Ve Arâzînin iskâsîçün icrâ edilecek 'ameliyâtdan dolayı gerek efrâd 'uhdesinde bulunan arâzi ve değirmen ve emlâk-ı sâ'ire ve gerek devâ'ir ve hükûmet ve kurâ ahâlîsine 'â'id olubda intikâl ve ferâğî câ'iz olmayan emlâka bir gûne hasâr îrâs edildiği hâlde hasar-ı vâki'

mütehamminler vâsıtasıyla takdîr edilerek buna mukâbil sâhib-i imtiyâz bir def'aya mahsûs olmak üzere iktizâ eden tazmînâtı i'tâ edecekdir. Hîn-i âmelîyâtda muvakkaten isti'mâlî lâzım gelen mahaller hükûmet-i mahalliye ma'rifetiyle sâhib-i imtiyâz tarafından ashâba tazmînât vermek şartıyla muvakkaten isti'mâl olunabilecektir.

İşbu arâzî dâhilinde arâzi-i emîriye-i hâlîye bulunduğu takdîrde işbu arâzi ile Menemen şu'besi'nin yedi yüz ellinci metrosunda inşâ edilmiş olan kapak.....³⁶ sâhib-i imtiyâza meccânen terk olunacak ve muvakkaten isti'mâlî lâzım gelen yerlerin dahi i'mâlât müddetince bilâ-ücret isti'mâlîne müsâ'ade olunacaktır.

Yedinci Madde: İ'mâlât ve müteferri'âtının inşâ'ât ibtidâ'iyesiçün gerek Memâlîk-i Devlet-i 'Aliyye'den ve gerek diyâr-ı ecnebiyeden celb ve tedârik olunacak olan taş ve kereste ve demir ve ma'den kömürü ile makine ve edevât ve sâ'ire levâzımât gümrük resminden mu'âf tutulacağı gibi cedveller ile i'mâlât-ı sinâ'iyenin arâzi ve sermâyesiyle vâridâtı üzerine bir gûne vergü tarh olunmayacak ve fakat işbu mu'âfiyetin damga resmine şumûlü olmayub tedâvüle çıkarılacak tahvîlât ve senedât ile imtiyâza müteferri' bi'l-cümle evrâk ve senedât-ı sâ'ire ve mücâzât evrâkı damga resmine tâbi' bulunacaktır.

Sekizinci Madde: Sâhib-i imtiyâz i'mâlât ile müteferri'âtının inşâsıyla ta'mîri için lâzım gelen keresteleri nizâmât-ı mahsûsanına tevfi'kan civâr mîrî ormanlardan kat' edebilecektir.

Dokuzuncu Madde: İ'mâlâtın ikmâlî sâhib-i imtiyâz tarafından ihtiyâr olundukda Ticâret ve Nâfi'a Nezâreti tarafından mensûb bir fen komisyonu ma'rifetiyle bi'l-mu'âyene iktizâ eylediği hâlde muvakkaten ahz ve kabûl olunacak ve kabûl-i muvakkat târihinden i'tibâren bir sene sonra yine bir fen komisyonu ma'rifetiyle i'mâlât-ı vâkı'a tekrâr bi'l-mu'âyene kâ'ide-i fenne muvâfık ve şartnâme ahkâmına mutâbık olduğu tahakkuk eylediği hâlde işbu komisyonun tanzîm edeceği rapor üzerine Ticâret ve Nâfi'a Nezâreti tarafından kat'ıyyen kabûlü mu'âmelesi icrâ olunacaktır. İşbu komisyonların bi'l-cümle harc-ı râh ve masârif-ı sâ'ireleri sâhib-i imtiyâza â'id olacaktır.

Onuncu Madde: Sâhib-i imtiyâz i'mâlât ile müteferri'âtını ve âlât ve edevât-ı sâbite ve müteharrikesini müddet-i imtiyâziye tarafından masârfı kendüye â'id olmak üzere dâ'imâ ta'mîr ve hüsn-i hâlde muhâfaza edecekdir. Aks-i hâl vukû'ında şartnâmenin dokuzuncu maddesi mücibince mu'âmele olunacaktır.

On Birinci Madde: Sâhib-i imtiyâz i'mâlât ve müteferri'âtının umûr-ı zâbitasına ve hüsn-i muhâfazasına müte'allik olub elyevm mevcûd bulunan ve ilerüde tanzîm olunacak olan bi'l-cümle nizâmât ve Devlet-i 'Aliyye'ye tevfi'k-i hareket etmeğe mecbûrdur. Sâhib-i imtiyâzın kusûrundan nâşî imtiyâzın bir kısmı veyâ mecmû'u üzerinde 'amelîyât ta'tîl olduğu hâlde hükûmet masârif ve zarar ve hasârı

36 Metnin orijinalinde de tirnak içerisinde yazı bulunmamaktadır.

sâhib-i imtiyâza ‘â’id olmak üzere imtiyâzın muvakkaten işledilmesini te’min için şartnâmenin dokuzuncu maddesine tevfikân tedâbir-i lâzime ittihâz edecektir.

On İkinci Madde: Sâhib-i imtiyâz i’ mâlâtın muvakkaten kabûl olduğu târihten i’tibâren müddet-i imtiyâziyenin hitâmına kadar i’tâ edeceği su mukâbilinde merbût ta’rifeye tevfikân ücret ahz edecektir.

On Üçüncü Madde: Sâhib-i imtiyâz ta’ahhüdât-ı vâkıasının icrâsıçün fermân-ı ‘âli târihinden i’tibâren on sekiz mâh müddet zarfında merbût şirket nizâmnamesi esâsına tevfikân Osmanlı bir “anonim” şirket teşkiline me’zûn ve mecbûrdur.

On Dördüncü Madde: Sâhib-i imtiyâz ta’ahhüdât-ı vâkı’asının icrâsını te’minen fermân-ı ‘âlinin ısdârı kendüsüne tebliğ târihinden i’tibâren bir mâh müddet zarfında Bank-ı Osmânî’ye ya nakden veyâhûd piyasa fi’atıyla eshâm olarak iki yüz osmanlı lirası kefâlet akçesini tevdi’ edecek ve şu kadar ki eshâm tevdi’ edildiği hâlde tedenni-i fi’atından dolayı terettüb edecek noksanı ikmâl edileceği Bank tarafından ta’ahhüd etdirilecektir. Ve mezkûr kefâlet akçesi tevdi’ olduğunu müte’âkib fermân-ı ‘âli kendüsüne teslim olunacaktır. İşbu ‘ameliyât akçesi ‘ameliyât kat’iyyen kabûl olunduktan sonra i’âde olunacaktır. Zikr olunan bir mâh müddetin inkızâsına değin sâhib-i imtiyâz kefâlet akçesini tevdi’ etmediği hâlde kendüye ihtâra hâcet olmaksızın hakk-ı imtiyâzdan sâkit olacaktır.

On Beşinci Madde: Devlet-i ‘Aliyye müddet-i imtiyâziyenin otuz senesinin inkızâsından sonra her vakit cedvel ve su kemeri ve köprü ve bend ve su hazînesi ve su yolları ve değirmen ve makine ve tulumba ve mezru’ât gibi i’ mâlât müteferri’âtı mübâya’a etmek selâhiyetini hâ’iz olacaktır. Bunlar kangı senede iştirâ olunacak ise andan evvelki beş sene zarfında vukû’ bulan hâsılât-ı sâkıyenin mikdâr-ı mütevasıtı bulunarak buna müsâvî bir meblağı müddet-i imtiyâziyenin hitâmına kadar her sene sâhib-i imtiyâza îfâ edecek ve işbu tekâsît-i senevîyenin evkât-ı mu’ayyenede te’diyesi taraf-ı devletden te’min ve bu husûsa dâ’ir mukâvele-i mahsûsa tanzim edilecektir. İ’ mâlât ve müteferri’âtının ve edevât-ı sâbite ve müteharrikesinin devlete teslimi ve levâzımât-ı mevcûdenin iştirâsı husûsunda şartnâmenin on birinci maddesinde gösterildiği vechile mu’âmele olunacaktır.

On Altıncı Madde: İmtiyâz müddeti munkaziye oldukda Devlet-i ‘Aliyye sâhib-i imtiyâzın i’ mâlât ile müteferri’âtı ve âlât ve edevâtı üzerinde bulunan kâffe-i hukûkunu hâ’iz olacak ve bunların hâsılâtından istifâde edecektir. Her gûne duyûn ve ta’ahhüdâtdan vâreste olmak şartıyla i’ mâlât ile müteferri’âtının devlete teslimi ve edevât ve levâzımâtın sûret-i mübâya’ası şartnâmenin on üçüncü maddesinde münderic ahkâma tâbi’ olacaktır.

On Yedinci Madde: Sâhib-i imtiyâz me’ mûrîn-i fenniyyeden ma’dâ istihdâm edeceği bi’l-cümle me’ mûr ve müstahdemleri teba’a-i Devlet-i ‘Aliyye’den olacak ve hükûmet-i seniyyenin ta’yîn ve kabûl edeceği kıyâfette bulunacaklar ve fes giyecekler ve Türkçe lisân ile mütekellim olmaları meşrûtdur.

On Sekizinci Madde: Devlet-i ‘Aliyye i’ mâlâtın lüzûm göreceği mahallerinde istihkâmât inşâ edebilecek ve ol bâbda vukû’ bulacak masârif devlete ‘â’id olacaktır.

On Dokuzuncu Madde: ‘Ameliyât esnâsında zuhûr edebilecek ‘âsâr-ı ‘atfika devletce mevzû’ nizamnâmesine tâbi’ olacak ve fakat sâhib-i imtiyâz bu husûsda istid’â vermek ve ruhsat almak mecbûriyetinden müstağnî bulunacaktır.

Yirminci Madde: Sâhib-i imtiyâz her nev’ hâsılâtın üçer aylık cedvellerini komisere tasdîk ettirdikten sonra Ticâret ve Nâfi’ a Nezâreti’ ne takdîm edecektir.

Yirminci Madde: Esbâb-ı mücbirenden ma’dûd bir mâni’in zuhûru tahakkuk etmeksizin sâhib-i imtiyâz müddet-i mu’ayyene zarfında i’ mâlâta mübâşeret etmediği veyâ başlayubda ikmâl eylemediği ve su i’ tâsı mu’âmelâtını ta’ yîn eylediği veyâhûd işbu mukâvelenâmeden münba’ is ta’ ahhüdât-ı sâ’ iresini icrâ edemediği hâlde hukûk-ı imtiyâziyesinden sâkıt olacak ve bu hâlde şartnâmenin on dokuzuncu maddesinde gösterildiği vechile imtiyâzın muvakkaten işledilmesi için tedâbir-i lâzime ittihâz olunacak ve ‘ameliyât ve edevât ve levâzımât müzâyedeye konulacak ve mevcûd olan kefâlet akçesi dahi devletden zabt edilecektir.

Yirmi İkinci Madde: Sâhib-i imtiyâz ta’ ahhüdâtını icrâ etmeyen abonelerdeki metâlibini istemeğe ve buna vermekde olduğu suyu dahi kat’ etmeğe hakkı olacak ve aboneler dahi suyun kat’ edilmiş olması bahânesiyle mukaddemâ almış oldukları suyun bedelini îfâdan imtinâ’ edemeyecektir.

Yirmi Üçüncü Madde: Kebîr cedvel ile müteferri’âtının inşâ ve te’ sisi için iştirâ ve istimlâk etmiş olduğu arâzîde ceviz ve meşe ve çınâr ve sâ’ ire gibi gölgesi ziyâde olan ağaçlar müstesnâ olmak üzere tud ve portakal ve limon vesâ’ ire cinsi ağaçlar garsına sâhib-i imtiyâzın hakkı olacaktır. Bunların mahsûlâtı ‘öşür vergüsünden mu’âf olmayacaktır.

Yirmi Dördüncü Madde: Sâhib-i imtiyâzın makâmına kâ’ im olacak anonim şirketi Osmanlı olacağından bi’ t-tabî’ işbu mukâvelenâme ile merbûd şartnâmenin icrâ ve te’ vîl ve tagayyür ahkâmından dolayı Devlet-i ‘Aliyye ile sâhib-i imtiyâz ve şirket beyninde veyâ sâhib-i imtiyâz ve şirket ile efrâd-ı ahâlî miyânesinde tahaddüs edebilecek her nev’ ihtilâfâtın hall ve ta’ yîni Şûrâ-yı Devlet’ e ve hukûk-ı şahsiye da’ vâlarının fasl ve rû’ yeti mehâkim-i ‘Osmâniye’ ye ‘â’ iddir Şirket sıfat-ı tâbi’ iyeti îcâbınca hükûmet-i seniyye ile devletin lisân-ı resmîsi olan lisân-ı Türkî ile muhâbere edecektir.

Yirmi Beşinci Madde: Kebîr cedvele karîb bulunan arâzînin iskâsı ve meyil lenmesi için iktizâ eden su doğrudan doğruya işbu cedvelden alınacak ve bundan uzâk bulunan arâzînin iskâsı için dahi mikdâr-ı kâfi ikinci derecede küçük cedveller inşâ edilecektir.

Suyun cedvellerden arâzîye îsâlf için iktizâ eden küçük cedvellerin küşâd-ı ‘ameliyâtı sâhib-i imtiyâzın taht-ı nezâretinde olacak ve arâzi-i mezkûre ashâbının masârifiyle icrâ edilecektir. İska olunca arâzî ile cedveller arasında sâhib-i imtiyâzdan su almak istemeyen kimselerin arâzisi bulunduğu hâlde su almak isteyenlere verilecek sular mezkûr arâzi üzerinden geçürülebilecek ve arâzi-i mezkûre ashâbı tarafından bu husûsda bir gûne mûmâna’ at olunamayacaktır. Ancak şu sûretle işgâl

edilecek aksâm-ı arâzînin bedeli ya rızâ-yı tarafeyn ile veyâhûd istimlâk sûretiyle ta'yîn edilerek su alanlar tarafından ashâb-ı arâziye te'diye edilecektir.

Yirmi Altıncı Madde: Sâhib-i imtiyâz tarafından cedvellerin ve i'mâlât-ı sâ'irenin muhâfazasıyla ta'mirâtına me'mûr olan müfettiş ve bekçi ve 'amele muhât olmayan emlâk-ı husûsiye dâhilinden geçmeğe hakkı olacak ve ashâb-ı emlâk buna mümâna'at etmeyecektir.

Yirmi Yedinci Madde: Sâhib-i imtiyâz hâsılât-ı sâffiyesinin ya'ni hâsılât-ı gayr-i sâffiyeden işletme masârıfı ba'de't-tenzîl kalacak hâsılâtdan yüzde onunu Ticâret ve Nâfi'a Nezâreti veznesine i'tâ edecekdir.

Yirmi Sekizinci Madde: İşbu imtiyâzın mevzû' u olan arâziyi iskâ etmek veyâ meyllemek üzere cânib-i hükûmet-i seniyyeden âhere imtiyâz i'tâ buyurulmayacaktır.

Yirmi Dokuzuncu Madde: İşbu imtiyâzın müddeti zarfında sâhilden bahre kadar Gediz Ovası arâzisini iskâ etmek ve meyllemek üzere âher tarafından talep edilecek imtiyâz veyâ ruhsat husûsunda sâhib-i imtiyâzın şerâ'it-i mütesâviye ile hakk-ı rüchânı olacaktır.

Otuzuncu Madde: Nehrin iskâ-yı arâzi için sulanacak noktasından sâniye-i vâhidede cereyân eden suyun mikdârı sekiz metro mûke'abdan dün olur ise iş bu mukâvelenâmenin birinci maddesi mûcibince sâhib-i imtiyâzın alacağı altı mûke'ab su dahi nehirden cereyân eden suyun mecmû'unun üç rub'una tenzîl edilecektir. Sâniye-i vâhidede alınacak altı metro mûke'ab su mezkûr ova arâzisini mecmû'unu iskâyâ kifâyet etmediği tahakkuk eder ise mezkûr Gediz Çayı suyunun üç rub'unu tecâvüz etmemek üzere Ticâret ve Nâfi'a Nezâreti'nden istihsâl edeceği ruhsat mûcibince mezkûr altı metro mûke'ab suyu tezyîde sâhib-i imtiyâz me'zûn olacaktır.

Otuz Birinci Madde: Küşâd olunacak mecrâ civârındaki kurâ ahâlîsi mezkûr mecrâdan kendi köylerine şu'be açılarak hayvânâtın sulanmasına mahsûs mahaller tertîbi taleb eyledikleri hâlde sâhib-i imtiyâz işbu şu'beleri yaparak ve iktizâ eden havuz ve sâ'ire te'sîs ve inşâ ederek hayvânâtın sulanması için lâzım gelen suyu meccânen i'tâ etmeğe mecbûr olacak ise de i'mâlât-ı mezkûreye muktazî arâzi 'alâkadâr olan ahâlî cânibinden bilâ-bedel terk olunacağı gibi o yolda vukû' bulacak masârıf dahi ahâlî-i merkûmeye 'â'id ve Gedüs Nehri üzerinde vâki' değirmenlere hiç bir sebep ve bahâne ile sâhib-i imtiyâz tarafından ta'arruz olunmayacağı gibi bu nehirden ahâlînin hakk-ı şürb ve iskâsı kemâ-kân bâkî ve mahfûz olacak ve nehr-i mezkûrdan Menemen Ovası'na su icrâsı zımında vukû' bulacak 'ameliyâtın o civârda vâki' Foçateyn memlehalarna vakten mine'l-evkât îrâs-ı mazarrat etdiği hâlde masârıf ve zarar ve hasârı temâmıyla kendüsüne 'â'id olmak üzere iktizâ eden tedâbîr-i fenniyyenin icrâsına sâhib-i imtiyâz mecbûr bulunacaktır. (Mühür Meclis-i Nâfi'a)

Kaynakça

- BOA. İ. MVL. No: 365/16005.
- BOA. İ. DH, No: 369/24447.
- BOA. A. DVN, No: 121/22.
- BOA. İ. MVL, No: 374/16419.
- BOA. Y. PRK. TNF, No: 4/4.
- BOA, BEO, No: 4/237.
- BOA. BEO, No: 100/7470.
- BOA. Y. A. RES, No: 67/40.
- Düstur, I. Tertip, C. 5, Başvekalet Matbaası, 1937.
- Düstur, I. Tertip, C. 6, Devlet Matbaası, Ankara, 1939.
- Düstur, I. Tertip, C. 8, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1943.
- İmtiyazât ve Mukâvelât, C. 2, Matbayı Osmaniye, İstanbul, 1302.
- Alandağlı Murat, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Göl ve Bataklık Sahalarının Islahına Dair Bir Örnek: Lapişte Göl ve Bataklığı'nın Islahı”, *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller 2*, Haz. Şakir Batmaz-Özen Tok, Not Yayınları, Kayseri, 2015, s. 653-670.
- Doğan Osman-Önal Ebul Faruk,Çukurova'ya Bereket Getiren Projeler, Çamlıca Yayını, İstanbul, 2011.
- Doğer Ersin,İlk İskânlardan Yunan İşgaline Kadar Menemen Ya Da Tarhanıyat Tarihi, Sergi Yayınevi, İzmir, 1998, s. 339.
- Güran Tevfik, “Osmanlı Döneminin Son Döneminde Türkiye Tarımındaki Gelişmeler (1870-1914)”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, İstanbul 21-25 Ağustos 1989, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990, s. 319-342.
- Güran Tevfik, “Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları”, *150. Yılında Tanzimat*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s. 245-258.
- Güran Tevfik, “Ziraî Politika ve Ziraatte Gelişmeler, 1839-1876”, *150. Yılında Tanzimat*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s. 219-222.
- Kallek Cengiz, “İmtiyazât”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, s. 242-245.
- Köse Metin Ziya, “19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Karasu (Struma) Nehri Islah Çalışmaları”,*Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller 2*, Haz. Şakir Batmaz-Özen Tok, Not Yayınları, Kayseri, 2015, s. 533-544.
- Malhut Mustafa, “20. Yüzyıl Başında “İmtiyaz” Kelimesi ile “Kapitülasyon” Kelimesinin Tarihsel Açından Karşılaştırmalı İncelemesi”, *History Studies*, 2/2, 2010, s.401-413.
- Muşmal Hüseyin, “Konya Ovası Sulama Projesi Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Proje ile İlgili Çalışmalar”,*Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller 2*, Haz. Şakir Batmaz-Özen Tok, Not Yayınları, Kayseri, 2015, s. 411-431.
- Ökçün A. Gündüz, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İmalat Sanayii Alanında Verilen Ruhsat ve imtiyazların Ana Çizgileri”, *İktisat Tarihi Yazıları*, Sermaye Piyasası Kurulu, Yay. No: 58, Ankara, 1997, s.57-85.
- Önal Ebul Faruk- Doğan Osman,*Bir Osmanlı Maden Müdürünün Kızılırmak Projesi-1848*, Çamlıca Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Sırrı Süleyman,*Gediz Çayıyla Ovası'nın Sulanması Hakkında Rapordur*,No:532/B-399/a, Ankara Yeni Gün Matbaası, 1340 (Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi)
- Thobie Jacques, “Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul, 1985, s. 724-739.

- Tuncer Harun, “Sultan Abdülmecit Devrinde Hazırlanan Kızılırmak Projesi”, *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller 2*, Haz. Şakir Batmaz-Özen Tok, Not Yayınları, Kayseri, 2015, s. 485-490.
- Yılmaz Ömer Faruk, *Osmanlı'nın Konya Ovası Sulama Projesi*, Çamlıca Yayını, İstanbul, 2011.
- Yılmazçelik İbrahim-Erdem Sevim, “II. Abdülhamit Döneminde Yeni İskan Alanlarının Oluşturulması ve Nehir, Göl ve Bataklıkların Temizlenerek Zirai Ekonomiye Kazandırılması”, *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller 2*, Haz. Şakir Batmaz-Özen Tok, Not Yayınları, Kayseri, 2015, s. 511-533.
- Zeyrek Suat-Akman Halil, “Adana Ovasının İslahı ve Seyhan Ceyhan Nehirleri Mecralarının Tanzim Edilmesi ile İlgili Çalışmalar”, *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller 2*, Haz. Şakir Batmaz-Özen Tok, Not Yayınları, Kayseri, 2015, s. 617-626.